

**ДО ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЇ ЛІСОВИХ АНТРОПОГЕННИХ
ЛАНДШАФТІВ**

Ключові слова: лісовий антропогенний ландшафт, типологія лісу; місцевість, урочище, лісовий масив

Постановка проблеми. Однією з важливих умов пізнання й раціонального використання лісових ландшафтів, успішного лісокористування та підвищення стійкості лісових екосистем до руйнівних зовнішніх чинників є використання їх типологічних особливостей [7].

Поки що типології лісових ландшафтів в Україні приділяється мало уваги як у навчально-науковій, так і у виробничій сферах [6]. Удосконалення й поглиблення її методологічних засад, узгодження з іншими, світового значення, лісівничими, фітоценотичними та ландшафтознавчими типологіями, наближення до сучасних потреб практики сприяло б збагаченню фундаментальних основ як лісознавства, так і ландшафтознавства, значно покращило б ведення, на цій основі, лісового господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджень, присвячених типології, класифікації та іншим проблемам лісових натуральних й антропогенних ландшафтів поки що мало. Частково ці проблеми розглянуто в працях В.С. Давидчука [8]. В.С. Шевченко більше уваги приділяв лісовій фітопатології та значенню антропогенного чинника у деградації лісів [19]. Цим проблемам та впливу господарської діяльності на ліси присвячено публікації А.А. Молчанова [10], Г.І. Редька [16] та ін. У зазначених та в інших дослідженнях здебільшого розглядаються загальні питання стосовно лісових ландшафтів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз праць засновника типології лісових ландшафтів Г.Ф. Морозова [12] дає можливість зазначити, що в результаті виокремлення «типів насаджень» лісознавство «повернулося лицем» до ландшафтознавства (у сучасному його розумінні) або набуло (в прямому значенні цього слова) географічного аспекту. Г.Ф. Морозов зазначав: «Распределение насаждений в пространстве по лику земли закономерно. Типичные черты насаждений должны быть приурочены к определенному климату, рельефу географическим условиям, и почве» [12, с. 403]. Такий підхід до вивчення лісів чітко визначав, що поділ насаджень лише за складом або за переважаючими породами дерев є недостатнім. Більшість порід можуть рости в різних умовах, створюючи насадження (ліси) різного складу і структури. Завдяки цьому, «выделу

насаджений может соответствовать процесс выделения типов условий местпроизрастаний» [12, с. 43].

Г.Ф. Морозов не обмежився виділенням лише типів насаджень. Його типологічна класифікація лісів має такий вигляд (зверху – вниз): зона, підзона, область, підобласть, тип лісового масиву і тип насадження. З ландшафтознавчого погляду у цій класифікації необґрунтовано поєднані регіональні й типологічні структури. Більш того, якщо регіональним структурам Г.Ф. Морозова – зонам і областям (районам) – відповідають географічні зони і провінції (краї), то знайти аналогію для типів лісових масивів і типів насаджень у ландшафтознавстві складніше.

За Г.Ф. Морозовим [12], у кожному лісовому районі можна виокремити типи рельєфу і до них приурочити типи лісових масивів. З цього очевидно, що типи лісових масивів Г.Ф. Морозова – це групи урочищ або ландшафтні ділянки відповідних типів місцевостей за Ф.М. Мільковим [9] (табл.).

Таблиця – Співвідношення між типами лісових масивів і типами ландшафтних місцевостей

Типи лісових масивів Г.Ф. Морозова	Типи ландшафтних місцевостей Ф.М. Мількова
1. Байрачні ліси у верхів'ях ярів та балок; 2. Березові й осикові «колки» на вододілах; 3. Ліси перехідної смуги від надлучних терас до степу, на чорноземних супісках і темно-сірих пісках; 4. Бори надлучних терас; 5. Тип лісу в алювіальній долині річки; 6. Тип лісового масиву по нагірних правих берегах річок (дїброви).	1. Плакорний тип місцевостей; 2. Міжрічковий недренований тип місцевостей; 3. Надзаплавно-терасовий тип місцевостей; 4. Заплавний тип місцевостей; 5. Прирічковий (схилувий) тип місцевостей.

Типи лісових масивів розділяються на типи насаджень. Зокрема в нагірних лісах, за Г.Ф. Морозовим [12], зустрічаються такі типи насаджень: дїброви на темно-сірих лісових ґрунтах; дїброви на сірих і ясно-сірих лісових ґрунтах; дїброви на деградованих сірих лісових ґрунтах, дїброви в підніжжях схилів балок і на їх тальвегах тощо. Ці типи насаджень майже повністю відповідають урочищам ландшафтознавців. Г.Ф. Морозов розглядав ліс у його тісному зв'язку з місцем зростання. Більш того, ліс у значній мірі є функцією свого місця зростання. Ще більшого значення місцю зростання в типології лісів надав П.С. Погребняк.

За П.С. Погребняком, тип лісу «отражает данное конкретное местоположение всеми своими древостоями, коренными и производными и даже лесосеками и вырубками» [15, с. 276].

За визначенням Д.В. Воробйова: «Тип лісової ділянки або едатоп (місцеперебування, тип умов місця росту) об'єднує ділянки з подібними ґрунтово-гідрологічними умовами. Кліматичні умови можуть бути відмінними. В різних кліматичних або географічних районах тип лісової ділянки репрезентований різними типами лісу, а в нелісних районах – типами луки, степу і т.д.» [3, с. 18].

Проти такого підходу до визначення типу лісової ділянки слушно заперечував В.М. Сукачов [18]: «Передусім треба сказати, що ґрунтово-гідрологічні умови не можна розглядати без урахування кліматичних умов, оскільки вони, в значній мірі, визначаються кліматичними чинниками. Еда топ можна розглядати лише в межах певної кліматичної області, а умови місцеперебування включають у себе як кліматичні, так й едафічні умови».

У визначенні типу лісової ділянки зазвичай ігнорується клімат – один із чотирьох найважливіших і незамінних чинників середовища (за В. Р. Вільямсом це – світло, тепло, вода і мінеральне живлення). За відношенням до цих чинників лісівники склали шкали екологічних властивостей деревних порід і «саме їхні кількісні зміни мають бути стрижнями (вісями, ординатами) класифікації типів лісу, оскільки найістотніші якісні риси лісів змінюються у зв'язку з їх кількісною напруженістю» [14, с. 188].

Крім цього, як зазначає М.А. Голубець [5], не зрозуміло на підставі яких ознак можна вести мову про «подібність ґрунтово-гідрологічних умов» різних висотних поясів, різних широтних кліматичних зон чи різних ботаніко-географічних областей. В одному еда топі штучно об'єднуються взагалі несумісні, вирвані з різних фізико-географічних зон і різних ґрунтово-гідрологічних умов типи ґрунтів (підзолисті ґрунти півночі, гірські буроземи, дерново-підзолисті передгірські, сірі опідзолені лісостепові тощо), яким, з одного боку, приписується однаковий лісорослинний ефект, з другого – вони витягнуті з генетично, історично, хорологічно і ценотично цілісних зональних ґрунтових і геоботанічних єдностей для того, щоб їх зарахувати до одного еда топу (типу лісової ділянки), наприклад, С₂ чи С₃ (свіжого чи вологого сугрудку).

Однак, не зважаючи на подібні зауваження, серед лісівників лісівничо-екологічна типологія П. С. Погребняка – Д. В. Воробйова, за визначенням М. А. Голубця, упродовж другої половини ХХ ст. вважається «найфундаментальнішою, найприроднішою і найвідповіднішою для виробничих потреб України» [5].

З ландшафтознавчого погляду, П. С. Погребняк та в подальшому його учні зробили дві помилки:

а) недооцінили роль деревостану (складу деревних порід) у вченні про типи насаджень. Тип лісу неможливий без відповідного деревостану, бо тоді можна було б класифікувати лише місце його зростання (місцезнаходження);

б) проігнорували антропогенний чинник у формуванні типів насаджень. Найбільш повно це простежується у працях Д. В. Воробйова [3, 4], де похідні ліси й лісокультури розглядаються разом з натуральними, або їх ігнорують, хоча саме похідні ліси й лісокультури переважають в структурі лісових антропогенних ландшафтів, зокрема, України.

Особливе значення має породний склад дерев у типології лісокультурних ландшафтів. Склад деревостану культур – не випадковий набір того чи іншого місця зростання, а визначається запитом практики. Крім того, ті чи інші породи дерев по-своєму впливають на середовище

свого місця знаходження й у тісному поєднанні складають основу типології лісових натуральних й антропогенних ландшафтів.

Поступово лісознавці, біологи й ботаніки в сучасних дослідженнях лісів почали використовувати напрацювання ландшафтознавців. Зокрема це простежується у працях М. М. Вересіна при виділенні лісових екологічних екотипів [2] : 1) заплавної, що характеризується слабо вираженою кореневою системою, пониженою посухостійкістю. Цей екотип непридатний для вирощування нагірних дібров на підвищених елементах рельєфу; 2) боровий, що виділяється на супіскових ґрунтах, росте з сосною звичайною і непридатний для розведення на багатих поживними речовинами ґрунтах вищих бонітетів; 3) нагірний, що характеризується високою продуктивністю та добрим пристосуванням до різних лісорослинних умов; 4) тальвегів, що характеризується високою продуктивністю, пониженою посухостійкістю та відсталістю в рості в нагірних дібровах; 5) солестійкий, що виділяється на засолених ґрунтах і характеризується низькою продуктивністю.

Ландшафтознавці теж прийшли до висновку, що в дослідженнях лісових ландшафтів, зокрема їх типології, доцільно застосовувати типологічні структури Г. Ф. Морозова: тип лісового масиву і тип насадження. З ландшафтознавчого погляду, тип лісового масиву відповідає групі типів урочищ або ландшафтній ділянці відповідного типу місцевостей [11]: приклад – заплавні діброви заплавному типу місцевостей тощо. В свою чергу типи насаджень, з яких складаються типи лісових масивів, відповідають рангу урочищ і можуть визначати набір типів фонових урочищ ландшафтних ділянок.

За Ф. М. Мільковим [9], тип місцевості – це територія відносно однорідна в господарському відношенні, для якої характерний закономірний, тільки їй притаманний, набір урочищ. Використовуючи типологію лісових масивів Г. Ф. Морозова і типи місцевостей Ф. М. Мількова, Ю. А. Нестеров [13] запропонував найоб'єктивнішу з ландшафтознавчого погляду класифікацію типів дібров для Воронезької області: 1) нагірні й байрачні діброви як варіанти схилового типу місцевостей; 2) вододільні діброви на плакорному типі місцевостей; 3) заплавні діброви на заплавному типі місцевостей і 4) субори на надзаплавно-терасовому типі місцевості. Враховуючи загальну (зональну) подібність лісопольових ландшафтів Подільської та Середньоруської височин, типологію дібров Ю. А. Нестерова можна взяти за основу типології дібров Поділля.

Висновок. Щодо лісових антропогенних ландшафтів, то, залежно від площі, їх необхідно розглядати як самостійні ландшафтні комплекси, або в складі більших за площею чи рангом природних структур – регіональних (зон, країв, областей, районів) і типологічних (типу ландшафту, типу місцевостей, типу складного урочища). Зокрема, лісокультурні ландшафти частіше зустрічаються на рівні типів урочищ. Саме тут діагностичними (визначальними) ознаками їх виокремлення є місцезростання та деревостан.

Список літератури

1. Білоус В. І. Селекція та насінництво дуба / В. І. Білоус – Черкаси : АН ВШ України, 1994. – 266 с.
2. Вересин М. М. Леса Воронежские / М. М. Вересин. – Воронеж : Ц.-Ч. кн. изд., 1971. – 228 с.
3. Воробьев Д. В. Методика лесотипологических исследований / Д. В. Воробьев. – К. : Урожай, 1967. – 388 с.
4. Воробьев Д. В. Типы лесов Европейской части СССР / Д. В. Воробьев – К.: Изд-во АН УССР, 1953. – 452 с.
5. Голубець М. А. Екосистемологія / М. А. Голубець. – Львів : Поллі, 1997. – 186 с.
6. Горшенин Н. М. Определение типов условий месторождения / Н. М. Горшенин, А. И. Бутейко. – Львов : ЛТИ, 1962. – 232 с.
7. Гродзинський М. Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень / М. Д. Гродзинський / – К. : Либідь, 1995. – 233 с.
8. Давыдчук В. С. Ландшафты и их морфологическая структура. / В. С. Давыдчук, Г. П. Истомина / Ландшафты пригородной зоны Киева и их рациональное использование. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 77-138.
9. Мильков Ф. Н. Антропогенные ландшафты: структура, методы и прикладные аспекты изучения. / Ф. Н. Мильков. – Воронеж : изд-во Ворон. ун-та, 1988. – 141 с.
10. Молчанов А. А. Воздействие антропогенных факторов на лес / А. А. Молчанов. – М. : Наука, 1978. – 139 с.
11. Морозов Г. Ф. О лесоводственных устроих / Г. Ф. Морозов. – М. : Гослесбуиздат, 1962. – 25 с.
12. Морозов Г. Ф. Учение о лесе. / Г. Ф. Морозов. – М.-Л. : Госиздат, 1924. – 406 с.
13. Нестеров Ю. А. Влияние антропогенного фактора на формирование ландшафтной структуры нагорных дубрав Теллермановского и Шипова леса / Ю. А. Нестеров // Краеведческие исследования антропогенных ландшафтов. – Воронеж, 1983. – С. 79–84.
14. Пивошенко І. М. Клімат Вінницької області / І. М. Пивошенко. – Вінниця : Гіпаніс, 2003. – 234 с.
15. Погребняк П. С. Основы лесной типологии / П. С. Погребняк / – К. : Изд-во АН УССР, 1955. – 455 с.
16. Редько Г. И. Рукотворные леса / Г. И. Редько, И. В. Трещевский. – М. : Агропромиздат, 1986. – 240 с.
17. Сукачев В. И. Растительные сообщества (введение в фитосоциологию) / В. И. Сукачев – М.-Л. : Книга, 1928. – 232 с.
18. Сукачев В. И. Руководство к исследованию типов леса. / В. И. Сукачев. – М.-Л. : Гос. изд-во, 1930. – 320 с.
19. Шевченко С. В. Экологическая типология в лесной фитопатологии / С. В. Шевченко // Современные проблемы лесной типологии. – М.: Наука, 1985. – С. 102-104.

Канський В. С. До проблеми типології лісових антропогенних ландшафтів.

На основі аналізу праць засновників типології лісових ландшафтів Г.Ф. Морозова, П.С. Погребняка, Д.В. Вороб'їова та ін. розглянуто проблему типології лісових антропогенних ландшафтів; зазначено, що основою такої типології у ландшафтознавстві є типологічні структури Ф.М. Милькова; встановлено, що залежно від площі лісові антропогенні ландшафти необхідно розглядати як самостійні ландшафтні комплекси, або в складі більших за площею чи рангом природних структур.

Ключові слова: лісовий антропогенний ландшафт, типологія лісу; місцевість, урочище, лісовий масив.

Kansky V. S. To the problem of forest anthropogenic landscapes' typology.

The problem of the typology of forest anthropogenic landscapes, based on the analysis of the founders' of the typology of forest landscapes G.F. Morozov, P.S. Pogrebnyak, D.V. Vorobyov works are considered in this article; pointed out that the basis of this typology in landscape learning are F.M. Milkov's typological structures; it was found that, depending on the area forest anthropogenic landscapes should be considered as independent landscape complexes, or in a larger area or rank of natural structures.

Keywords: forest anthropogenic landscape, forest typology, terrain, tract, forest.

Канский В.С. К проблеме типологии лесных антропогенных ландшафтов.

На основе анализа трудов основателей типологии лесных ландшафтов Г.Ф. Морозова, П.С. Погребняка, Д.В. Воробьева и др. рассмотрена проблема типологии лесных антропогенных ландшафтов; указано, что основой такой типологии в ландшафтоведении есть типологические структуры Ф.М. Милькова; установлено, что в зависимости от площади лесные антропогенные ландшафты необходимо рассматривать

как самостоятельные ландшафтные комплексы, или в составе больших по площади или рангу природных структур.

Ключевые слова: лесной антропогенный ландшафт, типология леса; местность, урочище, лесной массив.

Надійшла до редколегії 11.07.2013

УДК 911.52+551.582

Киналь О. В.

*Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича*

ОРОКЛІМАТОГЕННІ ПОЛЯ ЛАНДШАФТІВ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ХАРАКТЕРНІ ВЛАСТИВОСТІ

Ключові слова: клімат, ландшафти, рельєф, метеовеличини, атмосферні процеси

Вступ. В аспекті наукових проблем фізичної географії теорія клімату і фізика атмосфери є за сутністю теоріями розподілів – так званими просторовими теоріями. Тому поняття клімату стосується режимних варіацій процесів погодотворення: сукупності певних станів атмосфери й атмосферних процесів достатньої тривалості, впродовж яких атмосферні події тривають з характерними розподілами повторюваності. Фізичні основи формування кліматів полягають у властивостях приземного шару повітря і контактних з ним поверхонь (якими є діяльні поверхні ландшафтних комплексів) – різних за якісними характеристиками, формою, поглинальними (щодо сонячної радіації) характеристиками. Такі поверхні, в першу чергу – рельєф, виявляють потужний деформаційний вплив на формування полів розподілу елементів клімату, конфігурації й межі яких відповідають мірі складності ландшафтно-структури. Стабільність перебігу основних метеорологічних подій в атмосфері забезпечена статикою атмосфери, але різноманіття кліматичних флуктуацій створює суб'єктне сприйняття клімату. Звідси випливає логіка теоретичних і прикладних аспектів ландшафтно-кліматологічних досліджень.

Постановка проблеми. Геофізичні концепції кліматотворення передбачають з'ясування особливостей геопросторового розподілу елементів клімату та їх часових змін. Актуальності цим питанням надають сучасні потреби стосовно достовірної інформації кліматичного змісту, що пов'язано зі змінами клімату та проблемами відновлюваного розвитку територій. Поміж них – проблеми адаптації до кліматичних змін, убезпечення від небажаних екзогенних впливів, охорони ландшафтів, стійкості екосистем тощо. Тому завданнями є : з'ясування ієрархічної сутності підрозділів клімату та природи кліматичних полів мезо, топо-, мікромасштабів, які формуються під впливом ландшафтних відмінностей територій; орографічного впливу зокрема. Також складає певний інтерес розгляд питань стосовно природи деформацій ареалів розподілу окремих